

Potapow, Igor

„Sowietskoje obszczestwo:
wozniknowienije, razwitije,
istoriczeskij finał. T. 1-2", red. Jurij
Afanasjew, Moskwa 1997 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 91/3, 492-494

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

to możliwe” (s. 374). Trudno nie zgodzić się z powyższymi uwagami. Trudno też zaprzeczyć, że studium Radosława Żurawskiego zasługuje na trwałe miejsce w kanonie lektur poświęconych działalności politycznej obozu księcia Adama Jerzego Czartoryskiego.

Krzysztof Marchlewicz
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Instytut Historii

Sowietskoje obszczestwo: wozniknowienije, razwitije, istoriczeskaj final, t. 1: *Ot woorużonnogo wosstaniija w Pietrogradie do wtoroj swierchdierzawy mira*; t. II: *Apogiej i krach stalinizma*, pod red. Jurija Afanasjewa, Rossijskij Gosudarstwiennyj Gumanitarnyj Uniwersitet, Moskwa 1997, s. 510, 761.

Historiografia rosyjska ostatniego dziesięciolecia, podobnie jak historiografie innych krajów «postsocjalistycznych», stara się wypełniać luki w badaniach nad historią najnowszą. Dotyczy to nawet całych dziedzin, ujmowanych wcześniej bardziej pod kątem ideologicznym niż naukowym. Historia społeczna nie jest wyjątkiem. Jej rolę poprzednio ograniczano do potwierdzania tez o powstaniu nowej wspólnoty społecznej, a mianowicie narodu radzieckiego. Silne zideologizowanie interesującego nas tematu w poprzednich latach wpłynęło na to, że badacze skupiają się teraz na kwestiach szczegółowych, unikając jakichkolwiek uogólnień.

Tym większe znaczenie ma wydana w końcu 1997 r. praca zespołu badaczy, skupionych wokół Uniwersytetu Humanistycznego w Moskwie (RGGU). Dodajmy, że książka ta jest częścią szerszego projektu, mającego na celu przeanalizowanie pewnych zagadnień rosyjskiej historii XX wieku¹. Autorzy książki „Społeczeństwo radzieckie: powstanie, rozwój, finał dziejowy” zadając pytanie o samoidentyfikację współczesnej Rosji szukają odpowiedzi w przeszłości. Uważają za istotne uniknięcie podejścia aksjologicznego, pod którym rozumieją, jak zapowiada we wstępie akademik Jurij Afanasjew, „istnienie w historiografii elementów publicystyki politycznej, która z reguły szuka w historii sojuszników lub przeciwników”². Właśnie dążenie do takiego pojmowania historii odróżnia autorów niniejszej pracy nie tylko od badaczy okresu radzieckiego, ale i od sowietologów zachodnich. Ci ostatni albo przedstawiają historię radziecką jako „nieudany, brutalny i niebezpieczny eksperyment nad ludzkością, swego rodzaju wielką utopijną przygodę naszego wieku”, albo pokazują ZSRR jako alternatywny wobec zachodniego model gospodarczy i społeczny³.

Artykuły, dotyczące kluczowych problemów historii społeczeństwa radzieckiego, rozmieszczono zgodnie z kryterium chronologicznym. Historia ZSRR została podzielona na dwie fazy — od 1917 r. do końca drugiej wojny światowej i od 1945 r. aż do czasów Gorbaczowa. Według tego podziału pierwszy tom dotyczy okresu od rewolucji październikowej, czyli upadku Imperium Rosyjskiego, do końca drugiej wojny światowej. Właśnie po 1945 r., jak uważają autorzy pracy, ZSRR osiągnął status supermocarstwa światowego, co miało również znaczny wpływ na losy społeczeństwa. Rozkwit nowego imperium na arenie międzynarodowej, jego wewnętrzna struktura oraz przyczyny i okoliczności jego upadku zostały przedstawione w drugim tomie.

Chociaż książka nie miała być czymś w rodzaju podręcznika dziejów najnowszych, dokonano w niej przeglądu prawie wszystkich możliwych tematów, dbając o jak najpełniejszą reprezentację zarówno kwestii społeczno-politycznych, jak i społeczno-ekonomicznych. Oprócz artykułów przedstawiających raczej narracyjny

¹ *Sud'by rossijskogo kriešt'janstwa*, pod red. J. Afanasjewa, Moskwa 1996; *Sowietskaja istoriografija*, pod red. J. Afanasjewa, Moskwa 1996; *Drugaja wojna 1939–1945*, pod red. J. Afanasjewa, Moskwa 1996.

² J. Afanasjew, *Historia i współczesność* t. I, s. 8.

³ R. G. Suny, *Thinking About the History of the USSR*, „The Journal of The International Institute”, The University of Michigan, Ann Arbor, Michigan, Winter 1999.

sposób podejścia do zjawisk historycznych, niektóre zasługują na uwagę jako próba nowego spojrzenia na prezentowaną problematykę.

W pierwszym tomie warto wyróżnić pracę amerykańskiego historyka M. Levina „Aspekty społeczne wojny domowej w Rosji”⁴, w której przedstawiono zmiany w społeczeństwie rosyjskim od 1917 r. do połowy lat dwudziestych, między innymi wpływ militaryzacji kraju na formowanie się elity rządzącej. W warunkach krachu poprzedniego systemu i rewolucji nastąpiła gwałtowna zmiana statusu społecznego wielu ludzi; przede wszystkim dotyczyło to biedniejszych warstw społecznych, zwłaszcza na wsi, gdzie podczas wojny domowej niewykształceni chłopcy otrzymywali możliwość szybkiego awansu w kształtującej się Armii Czerwonej, a po wojnie — w strukturach partii komunistycznej oraz biurokracji państwowej. E. Osokina przedstawia skutki gospodarczego rozwoju Związku Radzieckiego w latach 1920–1930, posługując się dynamiką kryzysowych zjawisk w dziedzinie zaopatrzenia i użytku podstawowych artykułów spożywczych⁵, podczas gdy N. Leбина pokazała w swojej pracy ten sam okres przez pryzmat życia codziennego w ZSRR, szczególnie na przykładzie tzw. „walki z przeżytkami przeszłości”⁶.

W końcu pierwszego tomu został również umieszczony niewielki zbiór źródeł, objaśniających poszczególne fazy rozwoju państwa radzieckiego, przez pryzmat materiałów o charakterze osobistym. Rozdział ten obejmuje fragmenty artykułów publicystycznych z 1917 roku Maksyma Gorkiego, pamiętnik z tego samego okresu pisarza i etnografa Michaiła Priszwina, kilka listów Stalina z przełomu lat dwudziestych i trzydziestych, pamiętnik z 1938 roku wybitnego rosyjskiego uczonego Władimira Wiernadskiego oraz fragmenty wspomnień Władysława Mołotowa. Oprócz artykułów Gorkiego, wszystkie wymienione materiały są publikowane po raz pierwszy.

Tom drugi zawiera prace dotyczące bardziej szczegółowych tematów, między innymi podana została charakterystyka instytucji wpływających na rozwój społeczeństwa sowieckiego po 1945 r., takich jak GUŁAG, kompleks wojskowo–przemysłowy lub Kościół prawosławny. Większą uwagę zwrócono na problem oporu społecznego. W artykule W. Lełczuk⁷ opisano przebieg i konsekwencje stłumionych przez władze zamieszek w miejscowości Temirtau w 1959 r., podczas gdy Ł. Gordon w swojej pracy⁸ przedstawił zarys rozwoju ruchu robotniczego na terytorium ZSRR w drugiej połowie lat osiemdziesiątych i początku dziewięćdziesiątych.

Dość kontrowersyjnym tematem jest istnienie w Związku Radzieckim rozwiniętego czarnego rynku, który pod koniec istnienia imperium funkcjonował jak odrębny system gospodarczy. Temat ten, przedmiot sporów zachodnich naukowców, został podjęty przez L. Timofiejewa⁹.

Artykuły o charakterze ogólnoteoretycznym A. Sacharowa i amerykańskiego sowietologa Martina Malii stanowią podsumowanie tej obszernej książki. Sacharow rozpatruje przyczyny upadku i rozkładu ZSRR¹⁰, natomiast Malia w pracy zatytułowanej „Koniec utopii”¹¹ przedstawia przegląd i analizę całego okresu historii Związku Radzieckiego. Drugi tom jest zaopatrzony w kalendarium rosyjskiej historii XX wieku, zaczynając od 1905 a kończąc na 1997 r. oraz uzupełniony indeksem nazwisk.

„Społeczeństwo Radzieckie” jest niewątpliwie starannym opracowaniem historycznym. Zgromadzono wiele wartościowego materiału, przedstawiono zarówno różne koncepcje jak i różne podejścia metodologiczne. Szczególnie cennym aspektem pracy jest wykorzystanie zasobów archiwalnych, w większości trudno dostępnych, a nawet niedostępnych, dla badacza spoza granic Rosji.

Niemniej nasuwają się pewne uwagi krytyczne. Od razu wypada zaznaczyć, że zastosowany sposób prezentacji materiału utrudnia orientację w problemach przedstawionych przez autorów. Przyjęta konstrukcja pracy nie ukazuje ewolucji społeczeństwa radzieckiego. Wydaje się, że praca zyskałaby głębszy wymiar, gdyby redaktorzy jednocześnie dokonali przynajmniej ogólnego zarysu problematyki dotyczącej samego fenomenu „społeczeństwa radzieckiego”, jego historii, faz rozwoju, charakterystycznych cech kulturalno–psychologicznych. Nie przedstawiono też polemiki w tej sprawie między historykami różnych szkół naukowych, zarówno

⁴ M. Levin, *Socjalnyje aspekty graždanskoj wojny w Rossji* t. I, s. 30–56.

⁵ E. Osokina, *Cena „bolszogo skaczka”. Krizisy snabżeniya i potrebleniya w gody pierwyh piatiletok* t. I, s. 205–243.

⁶ N. Leбина, *Powsiedniwnost’ 1920–1930ch godow: „bor’ba s pierieżytkami proszłogo”* t. I, s. 244–290.

⁷ W. Lełczuk, *1959 god. Rasstriet w Temirtau* t. II, s. 273–327.

⁸ L. Gordon, *Wozroždienie raboczego dżiwienija w Rossji. Wtoraja połowina 80 — naczalo 90-ch godow* t. II, s. 445–507.

⁹ L. Timofiejew, *Institucionalnaja korrupcija socialisticzeskoj sistemy* t. II, s. 508–544.

¹⁰ A. Sacharow, *O przyczinach samorazruszenija SSSR* t. II, s. 595–616.

¹¹ M. Malia, *Koniec utopii* t. II, s. 575–594.

rosyjskich jak i zachodnich. Dodajmy, że zapowiedziane w tytule odniesienie tej pracy do historii społecznej nie sprawdza się w pełni po zapoznaniu się z treścią książki.

Pojawia się również wiele zastrzeżeń do trafności wyboru poszczególnych tematów, zgodnie z którymi materiał został rozmieszczony w obu tomach. Można więc odnieść wrażenie, że niektóre artykuły znalazły się w książce przez przypadek; tak na przykład zdumiewające jest umieszczenie w pracy z zakresu historii społecznej artykułów o stosunkach międzynarodowych¹². Dziwi też poziom naukowy niektórych artykułów (najlepszym przykładem może służyć fakt że w artykule A. Niekricza¹³, poświęconym charakterystyce nomenklatury radzieckiej, nie zostały nawet wymienione fundamentalne prace Milovana Djilasa i Michaila Woslenskigo¹⁴). Rozczarowuje brak jakichkolwiek prac dotyczących historii ruchu dysydenckiego — tematu, zauważmy, niezbędnego w zrozumieniu powojennego okresu istnienia społeczeństwa radzieckiego.

Podsumowując niniejszą recenzję, należy jednak stwierdzić, że książka stanowi wartościowe studium z zakresu dziejów najnowszych, zwłaszcza ze względu na trudności związane z badaniem tego okresu rosyjskiej historii.

Igor Potapow
Państwowy Uniwersytet Moskiewski im. Łomonosowa
Wydział Historyczny

Iván T. [ibor] B e r e n d, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe before World War II*,
University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 1998, s. 437.

Niedawno recenzowałem na tych łamach poprzednią książkę Ivana B e r e n d a, byłego prezesa Węgierskiej Akademii Nauk, obecnie profesora Uniwersytetu Kalifornijskiego oraz przewodniczącego Międzynarodowego Komitetu Nauk Historycznych (C. I. S. H.)¹. Książka ta zawierała syntezę historyczną półwiecza dziejów Europy Środkowo–Wschodniej po II wojnie światowej aż do ostatnich lat. Obecna praca nosi również charakter syntetyczny, a dotyczy wcześniejszego okresu, od początku dwudziestego wieku po rok 1939 z tym, że autor szeroko omawia tło historyczne, sięgając dość głęboko w wiek XIX, a w zakończeniu szkicuje dzieje lat wojny 1939–1945. Autor ma za sobą szereg prac poświęconych temu właśnie okresowi, przy czym jako ekonomista i historyk gospodarczy kładł nacisk na społeczno–strukturalny aspekt rozwoju, w którym szukał często wyjaśnienia także wydarzeń politycznych, ideologicznych i artystycznych. Należy dodać, że region, którym się zajmuje w tych dwóch pracach, od lat stanowi główny obszar jego zainteresowań i licznych publikacji², można więc go

¹² W pierwszym tomie spotykamy artykuł Lelczuka dotyczący stosunków radziecko–zachodnich w ostatnich latach drugiej wojny światowej (W. L e l c z u k, *U istokow bipolarnogo mira* t. I, s. 323–393), zaś w drugim — artykuł Narinskiego, w którym rozpatrywany jest problem konfrontacji ze Stanami Zjednoczonymi w pierwszych latach po wojnie (M. N a r i n s k i, *Narastanie konfrontacji: plan Marszałła, Berlińskijskij crisis* t. II, s. 53–89).

¹³ A. N i e k r i c z, *Zolotoj wiek nomienklatury* t. II, s. 400–443.

¹⁴ M. D j i l a s, *The New Class*, Harcourt 1961; M. W o s l e n s k i j, *Nomienklatura*, Moskwa, 1992.

¹ J. Ż a r n o w s k i, *Europa Środkowo–Wschodnia jako peryferie prawdziwej Europy? (w związku z książką I. T. B e r e n d a, Central and Eastern Europe 1944–1993. Detour from the periphery to the periphery*, Cambridge University Press 1996, s. 414), *PH* t. LXXXIX, 1998 z. 4, s. 615–623.

² Wiele z nich opublikował autor wraz z nieżyjącym już György R á n k i, np. *Economic Development in East–Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, New York 1974; *The European Periphery and Industrialization, 1780–1914*, Cambridge 1982 oraz rozdziały dotyczące Europy Południowo–Wschodniej w *Handbuch der europäischen Wirtschafts– und Sozialgeschichte*, pod red. W. F i s c h e r a, t. V, Stuttgart 1985.